

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Kovács Anett

KÖZJÓTÉKONYSÁG BÉKÉS MEGYÉBEN A DUALIZMUS KORÁBAN

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. habil. Marjanucz László CSc

tanszékvezető egyetemi docens

Szeged

2017

I. Kutatási célok, módszerek

A közjó és a közjótékonyság formáit, megjelenését és szerepét kutatom a 19. századi társadalomban egészen a 20. század elejéig. A kutatás kiterjed jótékonysággal foglalkozó szervezetekre és ezen a téren kimagasló tevékenységet folytató személyekre is. Vizsgálom, azt is, hogy a közjótékonyságnak milyen területei és formái voltak, elsősorban a 19. század második felétől egészen a 20. század elejéig Békés megyében. A témát azért is tartom fontosnak, mert ebben az időszakban az állam még nem biztosította a társadalom tagjai részére a különféle társadalombiztosítási szolgáltatásokat. Így különösen fontossá és elismertté váltak az olyan jellegű egyéni és társadalmi kezdeményezések és intézkedések, amelyek nemcsak az egyéni boldogulás előmozdítását szolgálták és egyeseknek való segítségnyújtást, hanem egyben a közösség javáét és jólétét is.

A kutatás leglényegesebb szempontjai voltak, hogyan tudtak egyének illetve nagyobb közösségek, társadalmi erők létrehozni és fenntartani nagy anyagi és energia befektetést igénylő non-profit, társadalmi problémát megoldó, karitatív célt megfogalmazó szervezeteket. A társadalmi problémák vázolója és a jótékonyság területeinek meghatározása a felhasznált források alapján és a jótékonykodó emberek és szervezetek munkássága alapján történt. Ezzel kapcsolatban vizsgáltam a korszakban a közjótékonykodás területén kiemelkedő Békés megyei egyéniségeinek az életét és tevékenységét. A filantrópia terén érdemeiket szerzett Fejérváry Celesztina életét, a „kenyérpolitikus” Göndöcs Benedek munkásságát, Wenckheim Krisztina gyermekvédelmi tevékenységét, Almásy Dénesné jótékonysági akcióit. Mindannyian elsősorban Békés megyében tevékenykedtek, de munkájuk hatása nem korlátozódott és igazodott földrajzi határokhoz, ugyanis országos karitatív szervezetek munkájában is részt vettek. Elismerésképpen a fent említett nők Erzsébet-rendet kaptak az uralkodótól a közjótékonyság területén szerzett érdemeikért.

Az országos karitatív szervezetek közül foglalkoztam a gyermekvédelemmel foglalkozó Fehérkereszt Országos Lelenház Egyesülettel, a nővédelmet előtérbe helyező Stefánia Szövetséggel, a háborús sebesültek megmentésére létrejövő Vöröskereszt Egyesülettel és az országos hatókörrel rendelkező társaságok Békés megyei szervezeteinek munkásságával, tevékenységi körével. Vizsgálat alá vontam a társadalmi kezdeményezések és mozgalmak során létrejövő intézményeket: a Békés Megyei Kórházat és a Tüdőkórházat is, a munkahelyteremtés és iparfejlesztés céljából létrejövő, rövid ideig működő Tulipánkert Mozgalmat is.

A helyi folyamatok megértéséhez és szélesebb spektrumban történő, komplexebb ábrázolásához a témával kapcsolatos országos irányzatok bemutatására is törekszem az európai tendenciákra történő kitekintéssel együtt, a karitatív szervezetek és egyének filantróp tevékenységét megpróbálom a korszak társadalmi és gazdasági kontextusába helyezni, így az ok-okozati összefüggések nyilvánvalóbbak.

A téma feldolgozása során szempont volt az értéktörténeti aspektusból történő megközelítés is. Disszertációm megírásánál figyeltem arra is a múltbéli események feldolgozásánál, hogy olyan dolgot próbáljak közvetíteni és feltárni, ami a jelen számára érték lehet és tanulságos. Megmutatni olyan történéseket, folyamatokat és jellemeket, amelyek katalizátor szerepet játszottak egy adott társadalom - jelen esetben Békés megye- fejlődésében és fejlesztésében. Ezek közül voltak olyan jellegű egyéni és társadalmi kezdeményezések, amelyek a próbálkozás szintjén maradtak meg és nem fejtettek ki jelentős hatást, de voltak olyanok is, amelyeknek az eredményei a mai napig a társadalmunk szerves részeit képezik.

II. Szerkezeti felépítés

A disszertáció szerkezetének alapját is ezek az egyéni és társadalmi kezdeményezések képezik, amelyeket megpróbáltam tematikai egységekbe rendezni, a következőképpen: gyermekvédelem, egészségvédelem, szegények és idősek támogatása, munkahelyteremtés, vészhelyzetek, oktatás fejlesztése. Az időbeli korlátok meghatározása nem volt könnyű, ugyanis voltak olyan társadalmi folyamatok, amelyek több évtizedekig eltartottak, túlmutattak a klasszikus időhatárokon. Kezdetben csak a dualizmusban zajló filantróp aktivitásokat vizsgáltam, de a Békés Megyei Kórház felépítésére irányuló társadalmi mozgalom jóval korábban kezdődött és témám szempontjából relevánsnak tartottam, így bővíteni kellett az időintervallumot. A kezdő dátum a Békés Megyei Kórház létrehozását szorgalmazó társadalmi összefogás kezdete is egyben. A Vöröskeresztes mozgalom az egyik legnagyobb jótékonyági akció a korban, melynek tevékenységének egy része és szervezetének kialakulása a háborúhoz köthető. Ez határozta meg a végső dátumot.

III. Források

A témára vonatkozó átfogó szakirodalom még nem készült, ezért a tematikai egységeknek megfelelően kutattam. A gyermekvédelemre vonatkozó felhasznált szakirodalom közül kiemelném Gyáni Gábor és Kövér György Magyarország társadalomtörténetéről írt művét, Gyáni szociálpolitikával és a szociális gondoskodás

genealógiájával foglalkozó elemzéseit, Gergely Ferenc írását a magyar gyermekvédelem történetéről, dr. Veczkó József írásait, Hanák Katalin művét a társadalomról és gyermekvédelemről, Kaszás Marianne, Vinczéné Menyhárt Mária és Géra Eleonóra publikációit. Emellett levéltári dokumentumokat, a Fehér-Kereszt Országos Lelenczház Egyesület iratait, a Wenckheim Krisztina, Almásy Dénesné filantróp tevékenységeivel kapcsolatos forrásokat, korabeli újságokat: Békés, Békésmegyei Közlöny, Vasárnapi Ujság, Protestáns egyházi és iskolai lapok vonatkozó cikkeit elemzem.

Wenckheim Krisztina a gyermekvédelem területén végzett filantróp tevékenységének feltárásához felhasználtam a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárának, Gyulai Levéltárában található, a grófnő által alapított árvaházra vonatkozó dokumentumokat. Az Emlékalbum, mely Wenckheim Krisztina és Wenckheim Frigyes ezüst menyegzőjére készült újabb adatokkal szolgált. Gyulafi által jegyzett Emlékirat szintén a témába való elmélyülést segítette. Dr. Scherer Ferenc Gyula város történetét feldolgozó monográfiája és a Békés című újság vonatkozó fejezetei is feldolgozásra kerültek.

Almásy Dénesné karitatív tevékenységét összefoglaló és elemző mű nem készült. Munkásságának feltárásához sok levéltári forrást, dokumentumot használok. A forrásbázis alapja a Fehérkereszt Egyesület jegyzőkönyvei, évkönyvei, a Békésmegyei Közlöny vonatkozó fejezetei, Vöröskereszt iratai, Protestáns Egyházi és Iskolai lapok. Tágabb környezetének tanulmányozásához dr. Scherer Ferenc monográfiáját és családtörténeti dokumentumokat használok fel.

A Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesületről a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltárában találhatóak iratok, főleg Békés vármegye főispánjainak iratai között. A Békés Megyei Könyvtárban fellelhetőek a Békésvármegyei Fehér Kereszt Egyesület évkönyvei, amelyekben találhatóak statisztikai kimutatások, beszámolók és közgyűlési jegyzőkönyvek. Ezek az egyesület munkájába nyújtanak bepillantást. A Fehér Kereszt Országos Lelenczház Egyesület naptárai az egyesület szerkesztésében jelentek meg és információkat nyújtanak a szervezet eredményeiről, működéséről, céljairól.

A közegészségügyi helyzet feltárásához Dr. Benke József *Az orvostudomány története* című kötete és Hoga György kórház történettel foglalkozó munkássága kiindulópontként szolgáltak. Békés megyében az egészségügy terén végzett filantróp tevékenységek elemzéséhez felhasználtam Dr. Berkes György *A Békésvármegye Közkórházának története és évi jelentés annak 1902. évi működéséről*, Vincze Endre *a Békésvármegyei Magánkórház létesítése és történelmi előzményei* című művét, valamint levéltári forrásokat a Békés

vármegye kórházi bizottságainak iratait és jegyzőkönyveit, Békés-Csanád vármegye tiszti főorvosának iratait.

A tuberkulózis elleni társadalmi mozgalom bemutatása során szempont volt, hogy európai, magyarországi, békés megyei eseményeket összefüggéseiben mutassam be, ugyanis a betegség nemcsak Magyarországon, hanem Európa számos országában súlyos közegészségügyi problémát okozott. A probléma kutatásához megnéztem a vonatkozó statisztikai adatokat, melyek a helyzet súlyosságát mutatták. Az adatok elemzése során azt vizsgáltam, hogyan próbálták megoldani ezt a súlyos, válságos helyzetet. Ehhez felhasználtam *A Medicina krónikáját*, Birtalan Győző *Óriáslépések az orvostudományban* című művét, Dr. Tauszk Ferenc, Dr. Fóti Mihály írásait. Újabb információkat nyújtott a helyzet megoldására irányuló törekvések tekintetében Miskovits Gusztáv *Tüdőgyógyászat* kötete és Kapronczay Károly *A gyógyító röntgensugár alkalmazása* című tanulmánya. Korányi Frigyes volt a betegség elleni mozgalom egyik főszereplője Magyarországon. Munkásságának tanulmányozásához alapul szolgált Dr. Máté István – Dr. Réti Endre *Korányi Frigyes* és Dr. Kapronczay Károly: *Orvosdinasztiák I.* című írása. Békés megyében Lukács György volt a tuberkulózis elleni küzdelem egyik főszervezője. Filantróp akcióinak bemutatását segítette Dr. Erdész Ádám *Lukács György – egy kiemelkedő politikus pályaképe* című kiadványa, levéltári források, Békés vármegye főispánjának iratai, Lukács György visszaemlékezései *Életem és kortársaim* címmel, Dr. Elek László tanulmánya. A Békés és a Képviselőházi Napló újabb adalékokkal járult hozzá a kép árnyalásához. A Tüdőszanatórium létrehozása Gyulán nem volt egy egyszerű feladat, ennek vizsgálatára a Szanatóriumi Egyesület iratait, Békés vármegye főispánjának iratait, a József szanatórium létesítését dokumentáló levéltári forrásokat néztem át. A részletekben történő elmélyülést segítette Aradszky Pál - Kász Gyula *A József szanatórium alapításának és építésének története* című munkája.

A Stefánia Szövetséget a csecsemőhalandóság megfékezése, nők védelme érdekében hozták létre. Kutattam a szervezet megalakulásának körülményeit, céljait, terveit, tevékenységét. Mindehhez felhasználtam Dr. Deutsch Ernő: *Közlemények a gyermekvédelem és a gyermekhygiene köréből* és Keller Lajos *Az Országos Stefánia Szövetség 15 éves működése* című művét, Keller Lajos szerkesztésében megjelenő jelentéseket az Országos Stefánia Szövetség működéséről, a szövetség programját. A szervezet országos és Békés megyei terjeszkedésének vizsgálatakor a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltárában található Stefánia Szövetségre vonatkozó dokumentumok segítették a munkát. A kutatás során arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy milyen volt a békés megyei fiókintézetek működésének hatása a csecsemőhalálózásra, milyen hatásfokkal

működtek ezek az intézetek. A kérdés megválaszolásához a szövetség 15 éves működésének beszámolóját használtam fel.

A szegények támogatásával kapcsolatban is kutattam az egyéni és társadalmi kezdeményezéseket. Elemeztem a karitatív szervezetek munkáját és a szegénység ellen munkálkodó Fejérváry Celesztina életét és filantróp akcióit. A Békés megyei jótékony egyletek felkutatásához felhasználtam a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár Gyulai Levéltárában fellelhető Békés vármegye főispánjának iratait, egyesületi dokumentumokat, alapszabályokat és évkönyveket is. A korabeli újságok a Békés és a Békésmegyei Közlöny újabb adatokat nyújtott a témakört illetően. A korszak egyik újságírójának, a Gyulán élt Kóhn Dávidnak az írásait is olvastam és tanulmányoztam Implom József művét a Gyulai Nőegylet történetére vonatkozóan. Megnéztem az országos helyzetre vonatkozó szakirodalmat is. Dr. Forbáth Tivadar, Dr. Pálos Károly, Csorna Kálmán tanulmányai azért is fontosak, mert ők a vizsgált korszakban éltek. XX. századi kutatók közül Ferge Zsuzsa írásai, Gyáni Gábor szegényüggyel kapcsolatos elemzései, Pajkossy Gábor, Tóth Árpád, Kuti Éva művei szintén a témában való alaposabb elmélyülést segítették. A legújabb kutatásokat is igyekeztem figyelemmel kíséni. A szegénygondozás állami és vármegyei kereteiről Fülöp Tamás írt tanulmányt. Az egyesületek törvényi hátterével és az egyesületi élettel kapcsolatos tendenciák feltárásához statisztikai adatok vizsgálatán kívül a korszak vonatkozó törvényeit is vizsgáltam.

Fejérváry Celesztina karitatív tevékenységének feltárásához többféle történetkutatói módszert alkalmaztam. A levéltári kutatómunka során találtam életrajzi adatokat tartalmazó dokumentumokat. Az *oral history* módszerét is felhasználtam. Celesztina élete nagy részét Mezőberényben töltötte, ezért a helyszínen interjúkat készítettem olyan emberekkel, akik ismerték vagy tudtak róla olyan információkat, melyeket nem feltétlenül őriznek meg a történeti források és tanulmányok. Egy beszélgetés során derült ki, hogy megmaradt egy napló, amit Celesztina egyik alkalmazottja írt. A naplót elolvastam, a fontosabb részleteket felhasználtam. Az interjú során felmerülő emlékfoszlányok és a napló is szubjektív visszaemlékezések, de mégis árnyalják a Celesztináról és környezetéről kialakult képet. A terepmunka során tárgyi emlékeket is sikerült felkutatni, amelyek Celesztináé voltak: képeslapot, útikönyvet, vallásos élettel kapcsolatos személyes tárgyakat, ezeket sikerült lefotózni, digitalizálni, megfelelő adathordozón elmenteni. A helyi katolikus egyház plébániáján található kéziratos évkönyv pedig újabb adatokkal szolgált vele kapcsolatosan.

A munkahelyteremtés a korszak egyik legfontosabb feladata volt. A munkanélküliség problémájának felvázolásához felhasználtam Dr. Rudolf Lóránt *A munkanélküliség*

problémája, Gelléri Mór *Harcz a munkanélküliség ellen* című művét. A munkanélküliség egyik következménye volt egy új eszme a szocializmus megjelenése is. A szocializmus történelmi gyökereinek és az új eszme érvényesülésének vizsgálatához kiindulópontul szolgált Robert Owen, Claude-Henri de Saint Simon válogatott írásai, August Bebel *Charles Fourier élete és eszméi*, George Rudé *Forradalmárok, zendülők* című műve továbbá Francis Wheen: *Karl Marx* és Karl Marx: *A Tőke* című kötete. Békés megyében agrárszocialista mozgalmak formájában nyilvánult meg elsősorban az új eszme, ennek ismertetéséhez Gyáni Gábor, Virágh Ferenc, Mengyán Görgy írásait használtam fel.

A társadalmi kezdeményezések terén a Magyar Tulipánkert mozgalmat érdemes megemlíteni. A hazafias, ipartámogató, munkahelyteremtő mozgalom felvázolásához felhasználtam Endrei Zalán *Tulipánkert* című művét és Dr. Scherer Ferenc Gyula város történeti monográfiáját, az *Alföldi Függetlenség* cikkeit.

Voltak egyéni kezdeményezések is a munkahelyteremtés terén. Göndöcs Benedek munkásságát tanulmányoztam ezen a területen. Mindehhez segítséget nyújtottak a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárában található Göndöcs Benedek apátplébánosra vonatkozó iratok, Jároli József szerkesztésében megjelenő a plébános munkásságát megjelenítő dokumentumgyűjtemény, Bauer Ferenc szerkesztette, Göndöcs Benedek országgyűlési beszédeit tartalmazó kiadvány, Gyulafi Endre Emlékirata, Székely Lajos és Kóhn Dávid visszaemlékezései. Göndöcs Benedek a *Hasznos tudnivalók*, illetőleg a *Hogyan kell tenyészteni a selyemhernyót? Népszerű beszélgetések a dohány okszerű kezeléséről* című írásai tovább árnyalták a róla kialakult képet.

A Vöröskereszt létrejöttének körülményeit, tevékenységét hármas tematikus egységben vizsgáltam. Európai helyzet feltárása után, a magyarországi, majd a Békés megyei következett. A Vöröskereszt megalakulásának tanulmányozásához felhasználtam Jean Henry Dunant *Solferinói emlék* és Hantos János *A Magyar Vöröskereszt 100 éve* című műveit. Mestert Géza, Puskely Mária és Kristin E. White írásai a részletekben való elmélyülést segítették. A szervezet alapjául szolgáló Genfi Egyezményeket és alapelveket is kutattam, mindehhez vöröskeresztes dokumentumokat néztem át. A Magyar Vöröskereszt bemutatásához felhasználtam a *125 éves a Magyar Vöröskereszt* című kiadványt, emellett *A Magyar Vörös-Kereszt története 1879-1904.* és *A Magyar Szent Korona Országai Vörös-Kereszt Egyletének története 1879-1904.* újabb információkat nyújtott a szervezetre vonatkozóan. A megyei vöröskereszt egyletek megalakulásának nyomon követését segítették a fent nevezett szakirodalmakon túl levéltári források, az Országos Vöröskereszt Egylet Békés

Megyei Választmányának iratai, Békés vármegye főispánjának iratai és a korabeli újság, a *Békés* cikkei.

Közjótékonyág terén kiemelkedő egyének munkásságának tanulmányozása során az volt a tapasztalat, hogy az oktatás is az a terület volt, ahol ők jótékonykodtak. Ezért kezdtem ezt a témakört is vizsgálni. Azt kutattam, hogy a filantrópiának milyen megnyilvánulásai voltak ezen a területen, milyen szervezeti formákban valósult meg mindez. A helyzet feltárásához Pukánszky Béla - Németh András *Neveléstörténet, Szentkereszty Tivadar Békés vármegye népoktatásának története* című írását használtam fel, megnéztem *A Magyar Szent Korona Országai Népoktatási ügyének fejlődése* című művet is. Az oktatás keretének a vizsgálatához felhasználtam a korszakban hozott legfontosabb rendelkezéseket is. Dr. Scherer Ferenc monográfiája is újabb adalékokkal szolgált a témát illetően. Levéltári források és a korban népszerű újság, a *Békés* című lap tanulmányozása is segítette az elmélyülést a témában.

IV. Kutatás eredményei

A kutatás eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megismerhessük, hogyan próbáltak meg karitatív szervezetek és jótékonykodó emberek kezelni társadalmi problémákat, illetve megoldásában részt venni, hogyan járultak hozzá a közjóhoz, olyan területeken, ahol az állami szerepvállalás nem volt jelentős vagy hiányzott. A modern szociálpolitika, szociális munka előzményeinek és gyökereinek tekinthetők ezek az egyéni és társadalmi kezdeményezések, illetve vállalások. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a tudományterület kevésbé vizsgált és ismert részeit is feltárjuk társadalomtörténeti megközelítésből. Mélyítheti tudásunkat olyan társadalmi gyakorlatokról, kísérletekről, amelyekkel társadalmi problémákat próbáltak megoldani egy olyan időszakban, mikor az állam a szociális gondoskodás formáit áthárította a karitatív szervezetekre, illetve ezzel foglalkozó egyénekre vagy az egyházra. Az alkalmazott módszerek összhangban vannak a forrásbázissal. A forráskritikára alapozott narratív történetírás mellett az analízáló és problémamegoldó történetírás módszereit is alkalmazom.

A téma feldolgozása során szempont volt az értéktörténeti aspektusból történő megközelítés is. Disszertációm megírásánál figyeltem arra is a múltbéli események feldolgozásánál, hogy olyan dolgot próbáljak közvetíteni és feltárni, ami a jelen számára érték lehet és tanulságos. Megmutatni olyan történéseket, folyamatokat és jellemeket, amelyek katalizátor szerepet játszottak egy adott társadalom - jelen esetben Békés megye- fejlődésében

és fejlesztésében. Ezek közül voltak olyan jellegű egyéni és társadalmi kezdeményezések, amelyek a próbálkozás szintjén maradtak meg és nem fejtettek ki jelentős hatást, de voltak olyanok is, amelyeknek az eredményei a mai napig a társadalmunk szerves részeit képezik.

V. A szerző témával kapcsolatos publikációi

Epizódok Fejérváry Celesztina életéből. Mezőberény öröksége I.; Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Közjótékonyosság Békés megyében a dualizmus korában. In: Közép-Európai Monográfiák 13. Döbör András-Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Egyesület Közép-Európa Kutatására 2014.

Wenckheim Krisztina tevékenysége a gyermekvédelem területén. In: Honismeret 2015/1.

A Békés Megyei „Jóltevő Köz-Intézet” megalakulása. In: KALEIDOSCOPE- Művelődés-, Tudomány-és Orvostörténeti Lap elektronikus folyóirat 2015. május

Kenyérpolitika. In: Kritische Zeiten 2015/1-2.

Civil kezdeményezéstől az állami gondoskodásig. In: Döbör András-Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig 2015.

Noblesse oblige In: Honismeret 2016/3.

Tuberkulózis elleni társadalmi mozgalom Magyarországon In: KALEIDOSCOPE- Művelődés-, Tudomány-és Orvostörténeti Lap elektronikus folyóirat 2017. május

VI. A szerző témával kapcsolatos előadásai

Közjótékonyosság Békés megyében a dualizmus korában. 2014. április 25. Szeged, I. Országos Doktorandusz Konferencia. Magyarország története a kora újkortól a legújabb korig.

Tudományos konferencia doktoranduszoknak és doktorjelölteknek. SZTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék.

Noblesse oblige. 2015. április 10-12.Eger, Tavasz Szél 2015. Tudományos konferencia. Eszterházy Károly Főiskola.

Civil kezdeményezéstől az állami gondoskodásig. 2015. május 8. Szeged, II. Országos Doktorandusz Konferencia. Magyarország története a kora újkortól a legújabb korig. Tudományos konferencia doktoranduszoknak és doktorjelölteknek. SZTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék.